

ОБҐРУНТУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «ЛЕКТОРСЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ» У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглянуто теоретичні підходи до розуміння поняття «лекторська майстерність», яке не достатньо чітко обґрунтовано в педагогічній літературі. Здійснено спробу виокремити складники зазначеного поняття та встановити їх зв'язок із загальними засадами риторики.

Ключові слова: лекція, лектор, педагогічна риторика, лекторська майстерність.

В статье рассмотрены теоретические подходы к пониманию сущности понятия «лекторское мастерство», которое не достаточно четко обосновано в педагогической литературе. Предпринята попытка выделить составляющие обозначенного понятия и установит их связь с общими основаниями риторики.

Ключевые слова: лекция, лектор, педагогическая риторика, лекторское мастерство.

The article covers theoretical approaches to understanding of essence of concept of the lecturing skill, which hasn't received accurate substantiations in the pedagogical literature. Attempt to allocate components of the specified concept and to establish connection with the general bases of rhetoric is undertaken.

Key words: lecture, lecturer, pedagogical rhetoric, lecturing skill.

Постановка проблеми. Серед пріоритетних напрямів розвитку науки й освіти на сьогодні провідним є підвищення якості підготовки викладацьких кадрів. У свою чергу, вирішення зазначеного завдання потребує чіткої розробки вимог до професійних навичок викладача та його комунікативних умінь зокрема. Оскільки здатність володіти всіма видами переконуючого слова є не лише суттєво необхідною професійною навичкою, але й ефективним інструментарієм впливу на особистість студента, слід ураховувати тенденцію до зменшення аудиторного навантаження, що приводить до підвищення значення досконалого оволодіння лекційним методом, який і на сьогодні залишається провідним показником майстерності викладача вищої школи. Отже, правильне розуміння сутності поняття «лекторська майстерність» набуває важливого значення для підвищення якості підготовки професійних викладацьких кадрів.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасна педагогіка має достатню науково-теоретичну базу, присвячену розкриттю лекторської компетенції викладача та її мовленнєвій компоненті. Наукові розробки та висновки І. Борисової, Г. Капніної, Г. Михальської та ін. знайшли

своє відображення на сторінках монографій з педагогічної риторики, наукових збірників, журналів, тезах конференцій. Значну кількість робіт присвячено формуванню загального образу педагога-ритора та мистецтву полеміки. Серед них чільне місце посідають доробки Ю. Рождественського та А. Козаржевського. У питаннях формування мовленнєво-комунікативної культури значні доробки належать І. Зязюну, В. Каплинському, Р. Коротковій.

Аналіз наукової літератури, присвяченої різним аспектам мовленнєвої та комунікативної діяльності викладачів, свідчить про відсутність єдиного розуміння поняття «лекторська майстерність». Неузгодженість у термінології та несталий перелік вимог до даної компетенції призводить до ускладнень у розкритті її сутності.

Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи до сутності поняття «лекторська майстерність» у науково-педагогічній літературі й виокремити її складники.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення ступеня розробленості поняття «лекторська майстерність» доцільно звернутися до тлумачення даного терміна в наукових джерелах.

Як засвідчив аналіз психолого-педагогічної, філософської та методичної літератури з проблеми дослідження, існує декілька напрямів наукової розробки означеного поняття, зокрема спроба вчених визначити його сутність.

Звернення до енциклопедичних видань та словників свідчить про відсутність конкретного тлумачення цього поняття. Проте визначення похідних слів (лектор, лекторство, лектура, лекція), які певною мірою є тотожними, дозволяють узагальнити підходи до його визначення.

Дослідження довело, що в літературі існує одностайна думка щодо тлумачення поняття «лектор», який перш за все позиціонується як читець [6, с. 337; 1, с. 513].

У визначенні етимології слова «лектор» укладачі сучасного словника іноземних слів стверджують, що воно походить від латинського (Lector) – читець і тлумачиться як особа, що читає лекції [6, с. 337].

У енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона за 1893 рік зазначалося, що лектором називали у римлян раба, обов'язком якого було читання господареві вголос. У Греції раби-читці називалися анагостами, рабині-читці – lectrices [1, с. 513]. Автори також розкривають поняття «лектор», характерне другій половині ХІХ століття. У цьому історичному періоді звання лектора було живинане стосовно «викладачів нових мов в університетах, що визначалися радою при попередній перевірці їх занять та здібностей до викладання, а затверджувалися попечителем навчального округу» [1, с. 513 – 514]. Слід

вказати, що у словнику сучасної російської літературної мови дане визначення поняття «лектор» вважається застарілим [7, с. 148].

Під час дослідження з'ясовано, що в енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона не наведено конкретного визначення поняття «лекторська майстерність», однак, на нашу думку, започатковано та частково розкрито його складники, зокрема завдяки тлумаченню поняття «ораторська майстерність», що розглядається не як висока лекторська компетенція викладача, а ґрунтується на різних формах шкільного та університетського викладання [14, с. 89 – 90].

Аналіз довідкової літератури свідчить, що розкриття поняття «лектор», характерного для другої половини ХІХ століття, зустрічається і в словнику В. Даля: «Учитель нових мов при закладі, де вчителі називалися професорами», а розмовне слово «лекторша» вживалося у сенсі дружини лектора [4, с. 402].

На протигагу наведеним визначенням, сучасні словники російської мови під поняттям «лектор» вважають усіх викладачів, які читають лекції, а термін «лекторша», хоч і залишається розмовним, набув гендерної ідентифікації і вживається для визначення викладачів жіночої статі [7, с. 48; 8, с. 147; 9, с. 173].

У тлумачному словнику С. Ожегова поняття «лектор» набуває ширшого сенсу. Зокрема особливого значення надають професійному підходу особи до читання лекції, а саме лектором є «людина, читаюча лекцію, або взагалі та, яка читає лекцію» [5, с. 323].

За даними тлумачного словника російської мови та словника сучасної російської літературної мови лекторство також розглядається у професійному контексті, а саме: діяльність лектора ототожнюється з поняттям «лектура», тобто посада лектора в університеті [7, с. 48; 8, с. 150].

У педагогічній енциклопедії за редакцією І. Каїрова конкретно не виокремлено понять «лектор» та «лекторська майстерність», хоча вчені торкаються аспектів підготовки та виголошення лекцій учнями при тлумаченні терміна «учнівський лекторій» як форми позакласної культурно-просвітницької діяльності [2, с. 603].

Отже, дослідження показало, що науковці визначають лектором особу, яка, по-перше повідомляє інформацію; по-друге, має високий рівень вербальних навичок та використовує лекцію як форму й метод навчання у межах своєї професійної діяльності.

Відповідно до проблеми дослідження вважаємо доцільним розглянути обґрунтування в науковій літературі поняття «лекція». Відомо, що воно походить від латинського *lectio* – читання, як основна функція лекторів [6, с. 337].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що визначення поняття «лекція» вітчизняними науковцями подається у декількох аспектах. У словниках «лекція» тлумачиться як провідна форма та метод навчання у вищих навчальних закладах, як усний виклад навчального предмета [7, с. 48; 3, с. 499; 17, с. 80]. Важливою особливістю лекції в науково-довідковій літературі є її монологічність [22, с. 447]. Як зазначив В. Загвязинський, лекція передбачає особистісну взаємодію викладача зі студентами [16, с. 146 – 154]. У іншому контексті лекція розглядається і як, власне, запис (літографування, друк, конспектування) матеріалу лекції [1, с. 514; 15, с. 215; 5, с. 323]. З огляду на виключно навчальну функцію лекції показовим є наведення у тлумачному словнику В. Даля даного поняття у значенні «навчальної години професора» [4, с. 402].

Вищезазначене свідчить, що лекція посідає провідне місце у навчально-виховному процесі ВНЗ, отже закономірним є висування науковцями та педагогами ряду обов'язкових вимог до даного педагогічного явища, зокрема: високий науковий рівень, аргументованість, доказовість, логічність викладу, доступність, наочність, урахування психолого-педагогічних особливостей студентів, наступність, зв'язок теорії і практики, культура мови [24, с. 447].

Однак поняття «лекція» не обмежується лише сферою вищої школи, оскільки може набувати характеру публічного виступу на будь-яку тему [6, с. 337]. Згідно з українським педагогічним словником С. Гончаренка публічна лекція є однією «з основних форм пропаганди й поширення наукових знань» [18, с. 189 – 190].

Аналіз науково-педагогічної літератури довів, що підготовка та виголошення лекції потребує певних умінь, тобто майстерності (як указано в словнику В. Даля «майстерністю» є уміння, мистецтво) [4, с. 494]. Таким чином убачаємо правомірним ототожнення поняття «лекторська майстерність» з поняттями «лекторські уміння» або «лекторське мистецтво» [4, с. 402].

Зокрема аналіз російської педагогічної енциклопедії свідчить, що при тлумаченні терміна «лекція» виокремлено мовленнєву майстерність лектора, тобто його комунікативні вміння, які виступають необхідною запорукою успішного проведення лекції: «багата емоційна насичена мова й форма викладу – не лише прикрашає лекцію, але є важливим орієнтиром у сприйнятті її змісту» [3, с. 499]. Це уможливорює висновок про те, що мовленнєві вміння педагога є складовою його лекторської майстерності.

Вивчення широкого кола педагогічної та довідкової літератури, з огляду на проблему дослідження, дає можливість констатувати, що

мовленнева майстерність лектора ґрунтується на загальних засадах риторики, тобто ораторському мистецтві [20, с. 815]. Як зазначається у педагогічному енциклопедичному словнику, риторика має два основних спрямування: вивчення способів побудови художнього виразного мовлення та різноманітні форми мовленнєвого впливу на аудиторію [19, с. 242].

Розглядаючи проблеми нашого дослідження слід зосередити увагу на специфічній риторичі, а саме – педагогічній, предметом якої є оптимізація мовленнєвого спілкування викладача і студента [12, с. 171]. Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури уможливив узагальнити основні умови до підвищення ефективності мовленнєвих умінь педагога. Так, дослідник означеної проблеми Г. Копніна серед основних аспектів підвищення ефективності мовленнєвих умінь педагога виокремлює принцип кооперації (тобто комунікативної співпраці) та принцип етичності [19, с. 222]. Сутність принципу кооперації або, як його визначає науковець, гармонічного педагогічного діалогу, полягає у реалізації ряду окремих принципів. Зокрема, ефективність комунікативної співпраці викладача і студента залежить від вичерпності інформації (принцип кількості), достовірності інформації (принцип якості), відповідності мовлення обраній темі (принцип релевантності) та стислості, чіткості, послідовності, конкретності (принцип доступності). Другу основну групу становлять окремі принципи етичності: толерантності, доброзичливості, скромності, згоди, ввічливості, відповідальності.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що сучасні науковці наголошують на важливій ролі етичного аспекту в педагогічній риторичі. Так, на думку Г. Михальської, саме виокремлення та застосування у мовленні педагога етично та естетично значущого є головною відмінністю педагогічної риторики від загальної [20, с. 171]. Розглядаючи основні категорії педагогічної риторики, Г. Михальська визначає етичність наріжним каменем у виділенні основних принципів мовленнєвого спілкування. Зокрема загальний принцип педагогічного діалогу, що гармонізує спілкування, підпорядковується засадам етики.

Наступною специфічною категорією педагогічної риторики Г. Михальська вважає образ педагога-ритора, що, на нашу думку, постає значущою компонентою поняття «лекторська майстерність». Визначивши дослідження Ю. Рождественського основою своїх наукових поглядів щодо особливостей образу педагога-ритора у вітчизняній культурі, одна із засновниць педагогічної риторики Г. Михальська наголошує на доцільності подальшої специфічної розробки в межах цієї науки характерних для класичної риторики трьох іпос-

тасей образу ритора: логос, етос та пафос [20, с. 172]. Торкаючись цього ж питання, Г. Копніна визначає образ ритора як систему особистісних якостей промовця, висуваючи серед вимог до доповідача: щирість, артистизм, впевненість, дружелюбність, об'єктивність, зацікавленість, захопленість, ерудованість [19, с. 225].

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що поряд із розглядом образу педагога-ритора Г. Михальська наголошує і на важливості дослідження риторичного канону. У специфіці педагогічної риторики риторичний канон є шляхом реалізації вищезазначених груп принципів кооперації та етичності. Грунтуючись на трьох етапах риторичного канону в класичній риторичній — інвенція, диспозиція та елокуція — науковець вважає за потрібне знаходження етапів канону, характерного педагогічному спрямуванню. Дослідження довело, що розробкою цієї проблеми також займалася Г. Копніна. Так, окрім традиційних для риторичних етапів інвенції (винайдення), диспозиції (розташування), елокуції (вираження), вона виокремлює орієнтовані на педагогічну риторичну етапи запам'ятовування та виголошення.

Як було зазначено вище, лекторська майстерність передбачає наявність у лектора відповідних професійних умінь. На нашу думку, обов'язковими складовими лекторської майстерності вважаються вміння, продиктовані саме побудовою конкретного етапу риторичного канону. Відповідно на етапі інвенції лектор повинен володіти вміннями координувати зміст мовлення, а саме: визначення теми, мети, основної думки лекції, аналізу предмету виступу, формування смислових моделей розгортання змістової частини мовлення. Етап диспозиції спрямовано на роботу лектора над композицією попередньо визначеного змісту виступу, яка полягає у реалізації вмінь відбору та розміщення матеріалу щодо приналежності мовлення до конкретного функціонально-змістовного типу (опису, оповідання, розсуду) та мовленнєвого жанру (лекції). Етап елокуції передбачає наявність у лектора вмінь добору стилістики мовлення, доречної для лекції як мовленнєвого жанру, знаходження доцільних та ефективних засобів виразності мовлення, використання риторичних прийомів, фігур і тропів як їх різновидів [19, с. 224].

Слід зауважити, що особливості майстерності лектора-педагога полягають у вміннях, властивих специфічним етапам риторичного канону, зокрема, вмінням запам'ятовувати. Тому важливим підґрунтям етапу запам'ятовування є тренування пам'яті за допомогою оволодіння відповідними техніками. У зв'язку з цим цілком правомірно постає проблема доречності звернення педагога до письмового варіанту навчального матеріалу під час читання лекції. Не останнє

місце у лекторській майстерності посідають і вміння, необхідні для оволодіння зовнішньою технікою мовлення. Г. Копніна називає цей специфічний етап риторичного канону виголошенням промови. Так, на думку науковця З. Савкової до них відносяться навички володіння голосом, дикцією, мовленнєвою культурою та культурою вимови, мовленнєвою та інтонаційною виразністю, жестово-мімічними засобами виразності. У свою чергу, Г. Копніна також наголошує на значущості паралінгвістичних засобів під час публічного виголошення матеріалу, а саме: міміки, пози, жестів.

Дослідження довело, що поняття «лекторська майстерність» взаємопов'язане з «усним публічним монологом». За свідченням І. Борисової, саме лекція позиціонується як один із професійно значущих жанрів для педагога і, власне, постає у формі усного публічного монологу [23, с. 4]. Розглядаючи лекцію на основі риторичного канону, окрім вищезазначених етапів, дослідниця відводить важливу роль роботі над аргументацією, а саме: визначення видів аргументів, знаходження способів їхнього вживання, винайдення та перевірка аргументів та контраргументів.

Аналіз роботи А. Козаржевського «Майстерність усного мовлення лектора» засвідчує, що науковець передусім зосередив свою увагу на зовнішній техніці лектора-педагога [24]. Так, не порівнюючи майстерність лектора з уміннями відповідними риторичному канону, А. Козаржевський наголосив на важливості володіння педагогом технікою мовлення, її нормативністю та виразністю, засобами психологічного впливу на аудиторію, мистецтвом полеміки [24, с. 3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження уможливило розгляд поняття «лекторська майстерність» як уміння лектора, що ґрунтуються на основних категоріях педагогічної риторики: принципах педагогічної риторики, етапах риторичного канону, аргументації та характеристиках, притаманних образу педагога-ритора. Однак, об'єктивна потреба вищої освітньої ланки у вдосконаленні лекторської майстерності викладацького складу, а також недооцінка та недостатнє досліджування шляхів розв'язання даної проблеми загострюють необхідність відродження та втілення в практику кращих педагогічних ідей і здобутків минулого.

Література

1. Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. Тип-литография И.А. Ефрона, С-Пб, 1897г. – т. XVII – С. 513 – 514.
2. Педагогическая энциклопедия / ред. И.А. Каиров, Ф.Н. Петров, в 4-х томах: из-во «Советская энциклопедия» – М., 1965 г. т.2 – С. 603.
3. Российская педагогическая энциклопедия / ред. В.В. Давыдова. Науч. издат. «Большая российская энциклопедия». – М., 1993 г. т.1, 608 с.

4. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т., т. 2 И-О / В.И. Даль. — М.: «Издательство АСТЕЛЬ», 2003 г. — С. 402.
5. *Ожегов В.И., Шведова Н.Ю.* Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / РАН. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд. Дополненное. — М.: Азбуковник, 1999г. — С. 323.
6. Современный словарь иностранных слов: Ок. 20000 слов. — 3-е изд., стер. — М.: Рус. яз., 2000 г. — С. 337.
7. Толковый словарь русского языка: В 4 т. Т 2 / под. ред. Д. Ушакова. — М.: ТЕРРА, 1996 г., — С. 48.
8. Словарь современного русского литературного языка / под. ред. А.М. Бабкиля. АН СССР. — М., 1957 г., С. 147—150.
9. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистических исследований; Под. ред. А.П. Евгеньевой. 4-е изд., стер. — М. Рус. яз., Полиграфресурсы, 1999г. — Т.2 К-О., 1999г. — 736 с.
10. *Сагач Г.М.* Риторика як наука в системі професійної підготовки вчителя: Дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / УДПУ ім. М.П. Драгоманова. — К., 1993. — 284 л.
11. *Михальская А.К.* Теоретические основы педагогической риторики: Автореф. дис. доктора пед. наук. — М., ППГУ, 1993 г. — 46 с.
12. *Михальская А.К.* Педагогическая риторика: история и теория. / Учеб. пособие для студентов пед. университетов и институтов. — М., 1998г. — С. 171.
13. *Рождественский Ю.М.* раздел «Образ автора в учебной речи» 1999г., С. 163 — 164.
14. Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. Тип-литтография И.А. Ефрона, С-Пб, 1897г. — т. XX — С. 89 — 90.
15. *Лекції з педагогіки вищої школи: — Навчальний посібник / За ред. В.І. Лозової. — Харків: «ОВС», 2006. — С. 215.*
16. *Загвязинский В.И.* Теория обучения: Современная интерпретация: учеб. пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — С. 146 — 154.
17. *Полонский В.М.* Словарь по образованию и педагогике / В.М. Полонский. — М.: Высшая школа, 2004 — С. 80.
18. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник: вид. «Либідь», К.: 1997 — 374 с.
19. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. Ред. Бим-Бад; — М.: Большая Российская энциклопедия, 2002 г. — С. 242.
20. Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. Тип-литтография И.А. Ефрона, С-Пб, 1897г. — т. XXVI а — С. 815.
21. *Коджаспирова Г.М.* Педагогический словарь.: Для студентов высших и средних учебных заведений. / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. 2 изд. — М: издательский центр «Академия» 2005, — 174 с.
22. *Енциклопедія освіти / За ред. В.Г. Кременя — К.: Юринком интер, 2008. — С. 447 — 448.*
23. *Борисова И.* Основы риторики: метод. пособие для студентов филологического факультета. — Екатеринбург, 2003. — 40 с.
24. *Козаржевский А.Ч.* Мастерство устной речи лектора. — М.: изд. Моск. Университета, 1983 — 78 с.